

DOI 10.51558/2490-3647.2024.9.2.539

UDK 821.163.4(497.6).09 Isaković A.

Primljeno: 25. 10. 2024.

Pregledni rad
Review paper

Vildana Pečenković, Mirzana Pašić Kodrić

TABU TEME U KNJIŽEVNOSTI ZA DJECU: LIJEVE PRIČE ALIJE ISAKOVIĆA

Objavljivanje *Lijevih priča* Alije Isakovića (1990), iako skoro nezapaženo od strane tadašnje književne kritike, označilo je prekretnicu u bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnosti za djecu krajem XX stoljeća. Isaković je, u svojoj jedinjoj knjizi namijenjenoj najmlađoj čitateljskoj publici, ponudio neočekivane teme i započeo do tada neuobičajenu komunikaciju s najmlađim čitateljima. Obraćajući im se kao sebi ravnima, autor otvara cijeli niz tema koje su do tada bile tabuizirane poput seksualnosti, smrti, nasilja i mnogih drugih, koje je dotadašnja književna praksa zaobilazila nudeći sliku idiličnog djetinjstva u kojem nema mjesta za „ozbiljne“ životne situacije. Po tome je Isaković među prvima koji je književnost za djecu oslobodio idealiziranja i utilitarne pedagoške dimenzije. U radu se propituju teme zbog kojih se *Lijeve priče* i danas nerijetko kvalificiraju kao „neprikladne“ za najmlađu čitateljsku publiku te sama opravdanost tabu tema u savremenoj književnosti za djecu.

Ključne riječi: *Lijeve priče*; Alija Isaković; tabu teme; književnost za djecu

ISAKOVIĆEV PRIPOVJEDNI SVIJET

Alija Isaković spada u red najistaknutijih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih stvaralaca druge polovine XX stoljeća, a njegov opus sadrži pripovijetke, romane, drame, putopise, eseje, studije, filmske i tv-scenarije. Priredio je niz antologija i zbornika te se i na tom polju iskazao kao vrstan intelektualac i naučni radnik. Kao antologičar i publicist, Isaković je učinio mnogo na reafirmaciji zanemarenih

bošnjačkih pisaca te reaktualizaciji bošnjačke književne tradicije, dok je kao pisac načinio odmak od dotadašnje literarne tradicije te se iskazao kao predvodnik i avangardist (Pečenković 2020: 126). Isakovićev intelektualni angažman zadužio je našu kulturu

„prvom antologijom bošnjačke književnosti, prvom antologijom bosanskohercegovačkog putopisa, prvim rječnikom karakteristične leksike u bosanskom jeziku, potom prvom antologijom bosanskohercegovačke televizijske drame, eseja itd., ali, isto tako, valja primijetiti kako je Isaković koristio i vješto sintetizirao pozitivistička istraživanja svojih prethodnika na istom mukotrpnom poslu otkrivanja i valoriziranja jedne zaboravljene i potisnute kulture i književnosti.“ (Pirić 2020: 10)

Stoga je opravdano što Isakoviću danas priznajemo status jedne od „središnjih figura bosnistike kao cjeline“ i značaj jednog „od onih koji su doprinijeli okončanju višedesetljetnog procesa nepriznavanja i negiranja bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti te bosanskog jezika“ (Kodrić 2020: 42).

Modernost i avangardnost Isakovićevog pripovjednog svijeta etablira ga kao predvodnika generacije pisaca koji su šezdesetih godina prošlog stoljeća napustili kolektivno-reprezentacijsku sliku svijeta u korist pojedinačnih sudbina i prikazivanja fragmenata „disperzivnih isječaka zbilje ili neurotičkih odsjeva podsvijesti“ (Duraković 2012: 332). I njegove novele izgubile su oznake tradicionalnog modela pripovijedanja jer je već i sama pozicija pripovjedača izmijenjena.

Nakon romana *Sunce o desno rame* (1963), Isaković je objavio dvije zbirke proze *Semafor* (1966) i *Taj čovjek* (1975) koje su predstavljale „značajan pomak u inovativnom modernizmu bošnjačke pripovijetke“ (Hadžizukić 2020: 137), dok će avangardizam njegovog pripovijedanja najviše do izražaja doći u romanu *Pobuna materije* (1985) za koji Kazaz (2002: 21) smatra da je roman koji u bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnosti iz osnova mijenja tradicionalnu koncepciju romana, a unutar interliterarne južnoslovenske zajednice „donosi temeljitu promjenu koncepta povijesti i filozofije vremena“.

Prema riječima Vedada Spahića (2008: 175), Isakovićeva modernost se ogleda u intelektualističkom tipu proze „koja se realizira u tematskom rasponu od promatranja čovjeka u njegovoj banalnoj svakodnevnicu, reakcija na posve trivijalne životne situacije do egzistencijalistički obojenih promišljanja u kojima dominiraju osjećanja usamljenosti, dezorijentiranosti i apsurdna“. Prema ovome, tematska aktuelnost je jedna od značajki Isakovićevih proza, a iako se „stilsko-formacijske kategorije u literaturi za djecu mogu koristiti samo uvjetno i heuristički oznaka modernosti stoji

i za knjigu *Lijeve priče*. Štaviše dalo bi se govoriti i o stanovitom otvaranju ka postmodernim diskurzivnim procedurama“ (Spahić 2008: 179). Upravo je na primjeru *Lijeve priče* moguće potvrditi poetičku univerzalnost karakterističnu za Isakovićevo cjelokupno stvaralaštvo.

Jednako kako je u zbirci *Taj čovjek* (1975) napravio zaokret u odnosu prema tradicionalnom načinu pripovijedanja, tako je zbirkom *Lijeve priče* učinio raskid sa dotadašnjom poetikom književnosti za djecu. No, uprkos tome, zbirka *Lijeve priče*, objavljena početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, prošla je skoro nezapaženo od strane književne kritike. U tekstu *Isakovićeve Lijeve priče* Edina Murtić (2017: 256) ističe da je istražujući literaturu o Isakovićevom književnom radu za djecu pronašla tek jedan znanstveno fundiran rad. Riječ je o tekstu Muhidina Džanke u kojem se pojava satiričkih priča Alije Isakovića uzima kao „jedan od prijelomnih događaja u razvoju suvremene bošnjačke književnosti za djecu“ (Džanko prema Murtić 2017: 257).

U *Lijeve priče* autor otvara teme koje su do tada bile tabui u književnosti za djecu. Riječ je o temama koja se tiču smrti, nasilja, seksualnosti i sl., zbog kojih se i danas, više od trideset godina od objavljivanja, vode rasprave o „prikadnosti“ *Lijeve priče* kao lektirnog štiva. Obrćajući se najmlađim čitateljima kao sebi ravnima, autor otvara niz tema koje je dotadašnja književna praksa zaobilazila. Stoga je primjereno u savremenom kontekstu postaviti pitanje tabu tema u književnosti za djecu.

TABU TEME U KNJIŽEVNOSTI ZA DJECU

Književnost za djecu je godinama bila pripojena pedagoškim disciplinama, a postupak depedagogizacije i estetske valorizacije djela mijenja se u skladu sa promjenom društvenih pogleda na djetinjstvo i dijete kao subjekta u savremenim društvenim odnosima. Sve do polovine XX stoljeća književnost je bila čuvana od teških tema sa kojima se djeca (eventualno) mogu suočiti prilikom odrastanja (seksualnost, narkomanija, smrt...), a odrasli su uvijek prikazani kao moralni autoriteti koji se ne dovode u pitanje. No, polovinom XX stoljeća dešava se promjena, te se u književnosti progovara o tabu temama, ali i ostalim problemima s kojima se djeca i mladi susreću (rastava, porodično nasilje, alkoholizam, disfunkcionalne porodice...)

Šezdesetih godina prošlog stoljeća javlja se generacija autora koja progovara o tabu temama, prije svega o spolnosti i seksualnosti a kasnije i ostalim tabuima od kojih se (do tada) nastojalo zaštititi mlade čitaoce. Među prvima Maurice Sendak, Judy Blume, Roald Dahl, Robert Cormier... koji otvaraju put novim generacijama

pisaca potičući ih da istražuju slične teme, čime su doprinijeli shvaćanju da i djeca kroz književnost mogu biti suočena s ozbiljnim životnim pitanjima. Navedeni autori u svojim djelima zagovaraju otvorenost i iskrenost, te čitalačkoj publici nude do tada nekonvencionalne teme u književnosti koju prepoznajemo kao adolescentsku ili književnost za omladinu, što je na formalno-izražajnom planu praćeno destabilizacijom naracije kroz fragmentirane ili ciklične narativne strukture i višestruke naratore.

Književnost za djecu odražava različite perspektive i percepcije djetinjstva, ne zaobilazeći različite tabue u različitim kulturama. Većina tabua u književnosti za djecu često proizlaze iz predbujedenja o nužnosti zaštite djece od onoga što odrasli doživljavaju kao „surovu stvarnost“. Mit o dobrom djetetu koje živi u crno-bijelom svijetu danas je zastario. Propitujući teoriju da je dijete zaštićeno u „lepom krugu“ – metafori idealiziranog djetinjstva (pozivajući se na Huseina Tahmišića), srpski teoretičar i profesor dječije književnosti, Jovan Ljuštanović se u tekstu „‘Odžačar’ Jovana Jovanovića Zmaja i tabu infantilnog erotizma“ bavi prodorom erotskih sadržaja u pripovijeci „Odžačar“, koju je Zmaj objavio 1878. godine u kalendaru *Pančevac*, pod pseudonimom Radan (Ljuštanović 2012: 6). „Odžačar“ nije pisan za djecu, već je riječ o realističkoj, humorističkoj priči prerasloj iz anegdote, u kojoj nesporazum nastaje između naivnog, dječijeg pogleda na svijet i erotskih sadržaja iz svijeta odraslih.

Postavljajući početnu hipotezu da Zmajeva poezija balansira u krugu porodičnih vrijednosti u kojem je dijete obasuto pažnjom, ljubavlju, brigom i zaštitom, Ljuštanović propituje da li je dijete iz pripovijetke „nedodirnuto svetom erotikog koje se konstituiše u priči“ (2012: 7) te zaključuje da je ova pripovijetka sasvim drugačija od ostalih djela iz pera Jovana Jovanovića Zmaja vezanih za dijete i djetinjstvo, a ta razlika „proizilazi iz prisustva supstrukture infantilnog erotizma u samoj priči“ (Ibid. 11). Ljuštanović naglašava da se Zmaj pokazao kao preteča jednog modernog shvatanja djetinjstva u kome se raskida sa uvjerenjem da je dijete suštinski odvojeno od domena erotikog te ujedno i preteča literature koja dodiruje manje ili više dječiji odnos prema seksualnosti, a koji se susreće i u pojedinim djelima Danila Kiša, Ive Andrića, Branka Ćopića i drugih autora.

Predakademska promišljanje dječije književnosti vezano je za didaktizam, pedagošku, religioznu ili patriotsku dimenziju kojom su bili zasićeni književni tekstovi namijenjeni djeci do početka XX stoljeća. Književnost za djecu se tokom XIX i u prvoj polovini XX stoljeća razvijala pod uticajem evropskih prosvjetitelja, koji su zagovarali pouku i stav da je „delo vredno onoliko koliko je poučno“

(Milinković 2012: 180).

Brinući se da zaštite djecu odrasli zaboravljaju da djeca odrastaju u istom svijetu, jer možda je moguće ušutkati pisanu riječ, ali je teško kontrolisati ono što djeca čuju, čemu svjedoče ili što se s njima dijeli u stvarnom životu. Današnja djeca odrastaju u svijetu visoke tehnologije koji se brzo mijenja, gdje su stalno izložena konfliktnim i zbunjujućim porukama o vrijednostima i stavovima. U takvom kontekstu priče postaju još važnije za njihovo psihološko zdravlje, pomažući im da pronađu narative koji artikuliraju i sadrže, ako ne i rješavaju, različite složene osjećaje ili situacije s kojima se mogu suočiti (Gupta 2021).

U tekstu „Suvremeni hod dječje hrvatske književnosti“ Stjepan Hranjec (2008) piše da tabu teme u književnosti za djecu nisu posljedica zabrana nego pedagoških dvojbi, odnosno (ne)primjerenosti nekih tema za dječiju dob. U književnosti, smatra Hranjec, nema zabranjenih tema, sve u životu, oko nas može biti predmet književne obrade, no pitanje je vrijedi li isti kriterij i za književnost za djecu. Ako je dosadašnja književnost za djecu zaobilazila neke navodno neprimjerene teme, u savremenoj su uklonjene sve ograde te smo svjedoci nizu tema koje su u starijoj produkciji bile nezamislive. To su droga, erotika (seks) i začeoće–rođenje, (neizlječiva) bolest, smrt (Hranjec 2008).

Tabui koji se nameću u knjigama za djecu često su specifični za određenu kulturu, jer ono što je prihvatljivo u jednoj kulturi smatra se neprihvatljivim u drugoj.¹ Tabu je zabrana određenog ponašanja za određenu zajednicu ljudi, u određenom kontekstu, na određenom mjestu i u određenom vremenu. Ne postoji apsolutni tabu koji važi za sve svjetove, vremena i kontekste (Keith, Burridge 2006)

O tabu temama se u književnostima susjednih naroda (hrvatska, srpska, slovenačka...) počelo govoriti krajem prošlog stoljeća, dok je u bosanskohercegovačkom kontekstu ova tema dosta zanemarena i do sada nije bila predmet ozbiljnijeg istraživačkog pristupa. Darja Lavrenčić Vrabec (2002) temu tabua propitivala je u slovenačkoj omladinskoj prozi i zaključila da se među prvim tabu temama pojavila spolnost i da danas možemo govoriti o petnaest skupina tabua a to su: narkomanija, spolnost, tinejdžerska trudnoća, spolno iskorištavanje, silovanje, homoseksualnost, nasilje, smrt, bolest, religija, ekologija – nuklearna katastrofa, beskućništvo, neonacizam, strah, rastava roditelja te kazna i osveta.

1 U studiji *Are There Taboos in Children's Literature?* Radhika Menon (2000), direktorica indijske izdavačke kuće Tulika, pravi poredbu između američkih i japanskih tekstova za djecu te naglašava da japanske knjige za djecu uključuju narodne priče i folklor koristeći izraze poput: izmet, mokraća i tako dalje, dok američki izdavači ublažavaju ili izbacuju iz tekstova takve i slične „neprimjerene“ riječi.

Tabu teme u književnosti za djecu usko su povezane sa cenzurom koja je sklona da književno djelo očisti od "neprimjerenih" tema. Književnost za djecu je zbog svog često ambivalentnog, pa i marginalnog društvenog statusa, kao i zbog društvene percepcije njezinih čitatelja kao nezrelih, posebno izložena i preventivnim oblicima cenzure, prije svega autocenzuri u užem smislu, ali i uredničkim, nakladničkim i prevoditeljskim intervencijama u tekstu (Hameršak, Zima 2015)

Govoreći o cenzuri², dovoljno je spomenuti medijski slučaj u američkom Michiganu, iz školskog okruga Northville, gdje je majka dvanaestogodišnjakinje zahtijevala od školskog odbora da iz spiska školske lektire izbace *Dnevnik Ane Frank*. Naime, majci su bila neprikladna dva zapisa u *Dnevniku* u kojima Ana opisuje svoje genitalije i svoja osjećanja prema prijateljici. Pritužba je označena kao "seksualno eksplicitan sadržaj" i "homoseksualne teme". Opisi genitalija, nalaze se jedino u izdanju *Definitive Edition*, a koje je iz verzije iz 1947. izbrisao Otto Frank, Anin otac. Pored tog izdanja, mogu se pronaći i na web sajtu *Banning Anne Frank. A Case of Censorship* (Dnevnik Ane Frank. Slučaj cenzure), u zapisu datiranom od 24. marta 1944. godine.³ Drugi zapis se odnosi na onaj datiran 05. januara 1944. godine u kojem Ana piše:

„Ponekad, kad ležim u krevetu noću, imam strahovitu želju da stežem svoje dojke i slušam kako mi srce ritmično tuče. Podsvesno ja sam već imala slična takva osećanja pre no što sam došla ovamo, jer sećam se da sam jednom, kad sam spavala kod jedne drugarice, imala snažnu želju da je poljubim i to sam i učinila. Mučila me je radoznalost u pogledu njenog tela, jer se uvek krila preda mnom. Tražila sam da, kao dokaz našeg prijateljstva, dozvolimo da jedna drugoj diramo grudi, ali je ona odbila. Uvek me obuzimalo ushićenje kad god bih videla nagu figuru žene, recimo, Veneru.“ (Frank 2014: 118)

Ukoliko smo danas svjesni da su djeca subjekti a ne objekti dešavanja, mora se priznati da Ana Frank piše o pitanjima koja će sebi svaki mladi čovjek postaviti: ko je, šta želi postati, kako se uklapa u društvo i svijet koji ga okružuje. Njihova promišljanja su izraz njihovih osobnih misli i iskustava, preispitivanja i sazrijevanja, tako da nisu neobična niti sablažnjiva. No, mora se priznati da ih sablažnjivim doživljavaju jedino odrasli koji žele svijet djetinjstva konzervirati i ne dozvoljavaju bilo kakve intervencije u okamenjenoj idiličnoj slici. Poimanje pretpostavljenog

2 Cenzura je uspostavljena u starom Rimu 443. godine p.n.e. a ukinuta 22. godine p.n.e. Cenzor je bio magistrat čija je izvorna funkcija bila registracija građana i procjena njihove imovine za oporezivanje. Rad rimskog cenzora proširen je tako da obuhvati nadzor nad moralnim ponašanjem, s ovlaštenjem da ukori i kazni one koji prekrše javni moral. Tokom mnogih stoljeća, u različitim kulturama i jurisdikcijama, vlade su primjenjivale cenzuru kao sredstvo reguliranja moralnog i političkog života svojih građana (Keith, Burridge 2006).

3 <https://burn.copladigital.org/umw-2019/the-case/passages-in-question/>

(podrazumijevanog) čitaoca i stvarnog čitaoca također je često vrlo kontroverzno pitanje u književnosti za djecu:

„Pretpostavljeni ili podrazumevani čitalac može se u većoj ili manjoj meri razlikovati od stvarnog čitaoca, to jest pravu udaljenost između senke čitaoca i stvarnog deteta možda nikada i nećemo dokučiti u punoj meri. Ovaj pojam obuhvata očekivanja odraslih [...] o načinu na koji će stvarni čitalac razumeti smisao teksta, identifikovati se sa junakom ili elementima slike sveta. U izvesnom smislu, pojam podrazumevanog čitaoca blizak je konceptu idealnog čitaoca. Međutim, stvarni i pretpostavljeni čitalac ne žive u istim svetovima; prvi pripada stvarnosti (njegova predznanja, afiniteti, okolnosti u kojima odrasta mogu biti, kako smo naveli, raznoliki), a drugi svetu fikcije.“ (Opačić 2021: 24).

Iako djeca nisu u stanju shvatiti značenja u književnosti na jednak način kao odrasli, to ne znači da su njihova značenja manje složena. Jednako tako, sugerirati da bilo koji tekst nije sposoban da generira složena značenja je potpuno pogrešno razumijevanje načina na koji jezik funkcionira. Dominacija različitih sistema vrijednosti (kanonski, „književni“, odrasli, muški...) utiče da određene knjige čitamo na određene načine. „Književnost“ je način čitanja, a ne funkcija teksta, kao što je gomila cigli umjetničko djelo u umjetničkoj galeriji, a tek (?) gomila cigli na gradilištu (Hunt 1995: 233).

Željeli to prihvatiti ili ne, činjenica je da su djeca spremna suočiti se s temama o kojima odrasli ne žele da govore, a vrijedna književna djela uspostavljaju odnos s čitateljem zasnovan na iskrenosti i poštovanju i otvorenu relaciju bez prikrivenih protekcionizama koji iskrivljuju diskurs.

TABU TEME U LIJEVIM PRIČAMA

Kao i u ostalim žanrovima u kojima se potvrdio kao ekperimentator i avangardista, i u književnosti za djecu Isaković se „inter/metatekstualno, u rasponu od ironije do satire, poigrava sa poznatim sižeima i kodovima koje je tradicionalna i ideologizirana pedagogija nametala djeci“ (Spahić 2008: 179). Kako je novim generacijama potreban nov način plasiranja priča, Isaković ga, mišljenja je Vedad Spahić (2008: 179); pronalazi u „volšebnom spoju didaktike, humora, ironije i roditeljske ljubavi, koju sadrže priče što ih prema drevnom modelu uokvirenih pripovijesti tata pripovijeda svojim sinovima“.

Lijeve priče je zbirka koja se sastoji od deset priča (*Lijeve priče, Priča o nastanku Zemlje, Marsovac u tatinoj tvornici, Bijeli leptir, Majka i sin, Djed i baka, Gledanje*

ispod kapaka, Niko-i-Ništa, Na stadionu, Može li se sjenka izbrisati?). Glavni junaci su Adi i Fari, te otac koji pripovjeda priče i koji je najčešće prisutan u životima dječaka. Majka je više odsutna jer je glumica i često je na probama i večernjim predstavama. Značaj priče i pričanja u zbirci je posebno istaknut, tako da cijela struktura funkcionira poput uokvirene priče iz *1001 noći* u kojoj je korišten postupak umetnute novele. No, umjesto Šehzade, priče pripovjeda otac pisac: „Priča nije čokolada, priča nije da se jede, priča nije košulja džins, ali priča može da grije, može da ispuni uši, oči, srce...“ (Isaković 2015: 18). Umetnute novele prisutne su u pričama *Lijeve priče (Pošla koka na pazar), Priče o nastanku Zemlje, Marsovac u tatinoj tvornici (Kožna čarapa), Bijeli leptir (Priča o Pink Panteru), Majka i sin (Stvarna pobuna stvari), Djed i baka, Gledanje ispod kapaka (Lijeva i desna priča), Niko-i-Ništa*.

Osobit Isakovićev stil prepoznaje se i u ovoj zbirci, kao i poetičke odlike iz njegovih proza za odrasle: intertekstualnost, poigravanje sa tradicionalnim pripovjednim modelima, pomična tačka gledišta, fragmentiranost, ironija, referiranje na usmenu tradiciju... Dinamičnost se postiže kontinuiranom dijaloškom formom trojice junaka (povremeno i majke) i stalnom napetošću u očekivanju nove priče.

Isaković donosi prikaz jedne *urbane formalne porodice*⁴ u kojoj dječaci odrastaju okruženi pažnjom i roditeljskom brigom, u porodici koja zrači radošću i srećom, a ljubav se naizmjenično čita u odnosima oca i majke, oca i dječaka, majke i dječaka i braće između sebe. U deset priča iz zbirke nadmeću se glasovi dječaka i oca, a originalnom jezičkom igrom, svojstvenom dječijem svijetu, autor uspijeva iznenaditi, što je navelo Murtić (2017: 260) da iste uporedi sa *prozom u trapericama*, ističući da je Isaković prvi koji je ovu temu uveo u bosanskohercegovačku književnost za djecu. U *Lijevim pričama* imamo zastupljene gotovo sve bitne strukturne osobine *proze u trapericama*, kako ih je prepoznao Aleksandar Flaker.

Za paradigmu ovog proznoga tipa Flaker uzima roman J. D. Salinger *Lovac u žitu (The Catcher in the Rye, 1951)*, u kojem su najjasnije prisutne strukturne osobine na kojima taj tip počiva: opozicija svijeta mladih i svijeta odraslih, novi tip pripovjedača na kojem se ta opozicija gradi, približavanje pripovjedačeva jezika usmenom spontanom govoru, unošenje žargona mladih u pripovijedanje s izrazito urbanom stiletikom, ironičko-parodistički odnos prema zatečenim vrijednostima kulturnih struktura, težnja prema mitologiziranju omladinskog nonkonformizma... (Župan 1978)

4 U knjizi *Ogledi o dječjoj književnosti* Stjepan Hranjec (2009: 101) piše o nekoliko vrsta i modela književno oblikovanih porodičnih zajednica: „čvrsto strukturirana homogena obitelj, socijalno-staleška obiteljska zajednica, luckasta obitelj, krnja obitelj, razorena obiteljska zajednica, supstitucijska obitelj, urbana formalna obitelj, obitelj u humorno-fantazijskom svijetu i slično“.

Lijeve priče donose brojne teme, može se reći i dosta neočekivane za to vrijeme u književnosti za djecu u Bosni i Hercegovini. Za potrebe ovog rada, zadržaćemo se samo na dvije: seksualnosti i smrti, za koje i danas vrijedi stav da bi književnost za djecu trebalo da ih zaobilazi. Propitivanje tabua u *Lijevim pričama* inicirano je zahtjevom koji je Ministarstvu za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo te Prosvjetno-pedagoškom zavodu Sarajevo uputio Samostalni sindikat osnovnog obrazovanja i odgoja Kantona Sarajevo. U zahtjevu, Sindikat (na zahtjev roditelja i nastavnika islamske vjeronauke) traži izbacivanje djela *Lijeve priče* Alije Isakovića iz lektire za VI razred jer ista sadrži „mnogo neprimjerenih sadržaja“⁵. Sve je, čini se, potaknuto objavom na društvenoj mreži Facebook, koja je izazvala lavinu negativnih komentara, u kojoj je jedan roditelj uslikao isječak iz priče *Može li se sjenka izbrisati*: „Talijani misle da je moja guza krofna? Talijani će misliti da je tvoja guza krofna. Oni će od moje kite misliti da je viršla?“ (Isaković 2015: 123).

Priča „Može li se sjenka izbrisati?“ donosi dešavanja sa ljetovanja koje porodica provodi u Grčkoj. Na početku, dječak Fari vrši veliku nuždu na obali Egejskog mora i brine se hoće li ga vidjeti prolaznici. Kada ugledaju nadolazeći automobil, dječak postavlja pitanja da li će Italijani primjetiti šta radi, a otac ga tješi da oni ne razumiju njihov jezik. Na dobacivanja iz automobila: „Cacone!“, Fari iznenađen što su prolaznici shvatili šta radi upita oca: „Tata, ti reče da Talijani ne znaju naš jezik“. U naizgled naivnoj slici i otvorenom razgovoru između odrasle osobe i djeteta, „nemušti čitatelji“ pročitali su jedino skandalozne riječi. Kada u stvarnom svijetu djetetu ukažemo na činjenicu da se dječaci i djevojčice razlikuju po spolovilu, da svi imaju guzu i da svi vrše nuždu, to se smatra uobičajen način razgovora sa vlastitim djetetom. Ne postoji nijedna porodica koja nikad nije razgovarala na tu temu, posebno u vrijeme odrastanja i sazrijevanja. Ali kada to u svijetu fikcije čine otac i sin, taj čin se osuđuje.

Sličan je dijalog između dvojice protagonista kada na nudističkoj plaži ugledaju obnažene djevojke:

„Fari je gledao djevojke kao da ih nikada ranije nije vidio. Kao da su drukčije od onih na Jadranskom moru. Zastao je i pažljivo zagledao. Ne znam jesu li bolje mačke sa većim sikama ili manjim? Ne znam ni ja sine, ali svaka izgleda kao topredo! (...) Ova je dobra za tebe, reče sin. Gledaj kakav ima karmin na nogama, kao krv. Ova druga ima bolji kupači kostim, reče tata. Ne vidim joj kostim. Najbolji je kostim koji se ne vidi. (Isaković 2015: 125)

5 Zahtjev je datiran 01. 04. 2020. godine, a dostupan je na web stranici SSOOIOKS <http://ssooioks.com/v1/ndex.php/home-2/2767-zahtjev-za-izbacivanje-djela-lijeve-price-iz-lektire-za-osnovnu-skolu> (pristupljeno 10. 01. 2023.)

Tri 'sporne' rečenice izvučene iz konteksta priče, potakle su brojne komentare tipa da je Isaković „nazovi književnik“, da je riječ o „LGBT lobiranju u obrazovanju“, „pedofiliji na mala vrata“, da „perverznejaci određuju nastavne planove i programe“, „ništa bolje nismo zaslužili“, „sramotno čemu uče djecu“ i brojne druge negativne kvalifikacije.⁶ Na žalost ali i opće iznenađenje iole obrazovanijeg čitatelja, komentatori sa društvenih mreža nisu pročitali predmetno štivo i uopće ne znaju ko je Alija Isaković (ali to je tema za neku drugu raspravu). Dovoljno je što su tri rečenice postavljene kao 'dokaz' da se potakne roditeljski bunt i peticija o uklanjanju *Lijevih priča* sa spiska lektira. Jedini analitičan i naučno potkrijepljen tekst objavljen je na portalu Karike.ba⁷, čiji je izdavač Omladinska novinska asocijacija u BiH, autorice Amine Magode, studentice maternjeg jezika i književnosti, koja temi pristupa studiozno argumentirajući svoje afirmativne stavove u korist Isakovića i *Lijevih priča*.

„Šta možemo očekivati od nastavnog kadra koji nerado izučava ovu lektiru s osnovcima?“, pita se Magoda (2021) i naglašava da takav pristup podrazumijeva narušavanje slobode učenja i poučavanja bez ideološkog uplitanja izvana i iznutra, a uz to sprečava učenike u stvaranju vlastitih uvjerenja o „kontroverzним“ temama. Djeca će ismijavati nastavnice i nastavnike koji se pretvaraju da znaju manje od njih, stoga tvrditi da je tema previše kontroverzna za učionicu više nije opcija.

„Malo je vjerojatno da ćete jednog jutra kada za lektiru bude Kafka umjesto djeteta u krevetu zateći kukca. Male su šanse da će pokušati pretvoriti svoju tetku u balon budu li čitali Harryja Pottera. Ne morate sklanjati starije osobe od pogleda vaše djece kada na stolu vidite *Zločin i kaznu*. Neće usavršiti vještinu ratovanja čitajući *Ilijadu* niti uvježbati preživljavanje na pustom otoku kada budu čitali Robinsona – za ovo je, uz malo nesreće, dovoljno da se rode na Balkanu. Izglednije je da će im lektira biti korištena za podupiranje stola.“ (Magoda 2021)

Nažalost, prosvjetni radnici – nastavnici maternjeg jezika koji rade sa djecom i obrađuju lektire, čini se, zaboravljaju da bi „zavisno od školske dobi i individualne zrelosti, i u razrednoj i u predmetnoj nastavi učenici/ice morali usvojiti i znanja iz oblasti rodne kritike, postkolonijalne kritike, kognitivne kritike, interkulturalnosti i multikulturalnosti itd“ (Pašić Kodrić, Pečenković 2020: 128). Tekst Amine Magode podijeljen je u Facebook grupi *Materijali za online (i redovnu) nastavu*, koja je nastala kao potreba u vrijeme pandemije COVID 19. Administratorica grupe Nermina Alihodžić-Usejnovski je uz tekst napisala i prigodan komentar:

6 Dostupno na društvenoj mreži Facebook na linku: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0RV06Fuco1Ju35ccXpn7btHeYz3ouhVb9EGXXuFDGtZFWC5x7EiYJnFHtuAN2t6SEl&id=100009488252705 (pristupljeno 10.01. 2023.)

7 <http://karike.ba/guza-sike-i-kita-lektira-u-pelenama/>

„Nije naš posao (niti za njega imamo vremena) objašnjavati bilo kome, osim učenicima, stilsku ili bilo koju vrijednost književnog teksta, to je posao odsjeka (u množini) za književnost svih fakulteta i posao raznih ekspertnih grupa pri ministarstvima. Nastavnici (i ja lično) godinama imaju problem sa roditeljima vezan za ovo djelo, ali to nas nije spriječilo da ga obrađujemo. Dakle, mi godinama reagujemo – reagujemo tako što nismo podlegli pritisku i “zaobišli” knjigu “Lijeve priče” Alije Isakovića.“⁸

U istoj grupi nastavnici su postavili većinu lektira u e-izdanju, kako bi omogućili pristup lektirnim tekstovima za vrijeme online-nastave. Postavljena je i zbirka *Lijeve priče* naslovljena: *Lijeve priče – bez posljednje priče.pdf*⁹. U zbirci je izostavljena priča *Može li se sjenka izbrisati*, u kojoj se nalaze sporni izrazi. Čini se da u našem, bosanskohercegovačkom kontekstu, nije potrebno djelo izbaciti sa spiska lektire. Dovoljno je da nastavnik, samovoljno odredi šta će, odnosno šta djeca neće čitati.

Druga tabu tema koja se pojavljuje u *Lijevim pričama* je smrt. Treba napomenuti da se smrt u književnosti za djecu javlja ambivalentno i to u fantastičnoj književnosti i bajkama na jedan, a u realističkoj književnosti na sasvim drugi način. U bajkama i fantastičnim pričama, smrt nema tragičnu dimenziju. Smrt u većini slučajeva donosi pravdu i zadovoljenje za junake bajki (smrt zle maćehe, vještice i drugih protagonista koji čine loše i nanose zlo glavnim junacima). Stoga ona ne izaziva negativne emocije kod čitalaca. Sa druge strane, u realističkoj književnosti za djecu smrt kao tema neizbježno je narativ o gubitku. Smrt, posebno neočekivana smrt, smatra se tabu temom, vjerovatno iz razloga što je tema previše ozbiljna da bi se istraživala na način koji može imati smisla za najmlađe čitaoce.

„Glavni junaci na smrt odgovaraju prema svom uzrastu to znači prema svojoj zrelosti, razumijevanju i poimanju smrti. U književnim djelima koja ubrajamo u realističnu prozu možemo slijediti ‘tradicionalni’ odaziv na smrt. Glavni junaci tuguju, idu na sprovod, redovito posjećuju groblje i slično.“ (Haramija 2002: 35)

Stjepan Hranjec (2008) istražujući savremenu hrvatsku dječiju književnost, smatra da je smrt „razmjerno rijetka gošća u tematskoj lepezi suvremene dječje hrvatske književnosti, što je i razumljivo: ona nije tabuizirana nego naprosto neatraktivna, kao što je s njome i u stvarnoj zbilji“. U *Lijevim pričama* dječak Fari razmišlja o smrti i o tome razgovara sa majkom:

8 Tekst i komentar dostupni na: <https://www.facebook.com/search/top?q=lijeve%20priče>

9 <https://www.facebook.com/groups/142385793047604>

„Sanjao sam da sam umro, reče.

Ustade iz kreveta i zaplaka. Uzmi mi ovaj ružni san iz očiju!

Mama se uznemiri: Fari nije nikada plakao. Zagrlj ga. Čvrsto.

Je l' da, mama, ja, kad porastem, izmislit ću da nikad ljudi ne umiru. Porušit će se svi grobovi i neće biti umiranja. I Adi neće umrijeti, porušit će se i njegov grob...

Grobovi treba svi da umru. Da ne bude groblja.

Razumijem te, sine, ali šta ćemo s ljudima kad ipak umru jednog dana?

Treba da ljudi kad umru da lete, lete, lete... (Isaković 2015: 116-117)

Jednako kao i rođenje, i smrt je prirodni fenomen sa kojim se susreće svaki čovjek i svako dijete. Djeca različitog uzrasta drugačije poimaju smrt. Razumijevanje smrti razvija se tokom djetinjstva srazmjerno njihovom misaonom sazrijevanju. No, svako dijete ima osobnu viziju o smrti, a književnost može biti način da se dijete s motivom smrti upozna na posredan i primjeren način. Za dječaka Farija smrt je strašna i u njegovom djetinjstvu svijetu smrt može nestati, jednako kao i svi materijalni artefakti koji asociraju na smrt.

U studiji *Gubitak, tugovanje, podrška* Lidija Arambašić (2005: 33) podsjeća da djecu pripremamo na školovanje, zapošljavanje, vjenčanje, rađanje, ali o gubicima, osobito onima zbog smrti, najčešće šutimo. To radimo zbog vrlo prirodne ljudske potrebe koja se zove izbjegavanje neugode ali i iz neznanja, jer i nas same tome niko nije podučavao. Ljudi većinom nerado govore o doživljenim gubicima i to iz vrlo jednostavnog razloga: takav razgovor obično je ispunjen neugodnim mislima i emocijama, Tada se ljudi osobito trude da izbjegnu ono što ih podsjeća na taj nepovratan gubitak, smatrajući da će izbjegavanjem razgovora o smrti brže zaboraviti neugodan događaj (Arambašić 2005).

Sally Paul, sociologinja sa Univerziteta Strathclyde (Glasgow, UK), provela je 2019. godine istraživanje o doživljaju smrti kod djece. U studiji *Is Death Taboo for Children? Developing Death Ambivalence as a Theoretical Framework to Understand Children's Relationship with Death, Dying and Bereavement* Paul smatra da djeca smrt doživljavaju značajnom jedino kada umre neko važan. Pretpostavlja se da će većina djece u dobi između pet i osam godina razviti zrelo razumijevanje smrti. Literatura koja se odnosi na podršku ožalošćenju djeci identificira važnost otvorenosti i iskrenosti na način koji odgovara djetetovom društvenom svijetu i kognitivnim sposobnostima. Kada odrasli pokušavaju zaštititi djecu od smrti, to može podstaći zbunjenost i nedostatak povjerenja. Zbog osobne nelagode, odrasli izbjegavaju razgovor o smrti sa djecom, djeci se uskraćuje pristup informacijama i ritualima koji se odnose na smrt, što negativno utiče na njihova iskustva žalosti.

Ova situacija doprinosi tabuu smrti zahvaljujući kojem djeca uče od odraslih da se o njoj ne govori. Ipak, ove rasprave ne prepoznaju individualno djelovanje djece u definiranju i redefiniranju vlastitih stavova prema smrti; stoga, iako su djeca (povremeno) prisutna u debatama oko tabua smrti, njihovi glasovi su odsutni. Paul svojim istraživanjem daje važan teorijski i praktični doprinos diskursu o tabuu smrti tako što daje prioritet glasovima djece koja su izrazila svoju otvorenost, radoznalost i želju za diskusijom i edukacijom o smrti.

ZAKLJUČAK

Književnost za djecu u kojoj postoje tabui produkt je mišljenja odraslih da dječiju nevinost i neiskvarenost treba sačuvati od životnih problema. Savremena književnost za djecu suprotstavlja se takvom mišljenju te nastoji ukazati na probleme i ponuditi izlaz. Sentimentalizirana slika nevinog djetinjstva iščezla je iz književnosti za djecu, jednako kao i tabui, nju sve više naseljavaju se teme poput seksualnosti, smrti, nasilja, bolesti, ovisnosti i brojne druge.

Lijeve priče Alije Isaković uspostavljaju odnos sa mladim čitateljima koji se temelji na iskrenosti i poštovanju u uspostavljanju dijaloga na jednakoj razini. One su mjesto susreta djeteta i odrasle osobe u kojem svako ima pravo da izrazi svoj stav i svoje mišljenje. Ako se svijet mora prikazati u svjetlu današnjice, neophodno je da se prekrše tabui, koristeći nove stilove i nova sredstva. Ono što je nužno jeste i da odrasli prevaziđu vlastite predrasude, da bi mogli biti otvoreniji za knjige drugačije od onih na koje su navikli. Ako želimo da od mladih napravimo odgovorne čitaoce, trebamo im ponuditi različitu literaturu: od tradicionalnih i konvencionalnih do izazovnijih i nekonvencionalnijih štiva. Ukoliko knjige očistimo od svih nepri-mjerenih sadržaja, najmlađe čitatelje ćemo ostaviti bez mogućnosti da o problemima promisle prije nego se s njima u životu susretnu.

LITERATURA:

1. Arambašić, Lidija (2005), *Gubitak, tugovanje, podrška*, Naklada Slap, Zagreb
2. Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo
3. Frank, Ana (2014), *Dnevnik Ane Frank*, Book, Zemun
4. Gupta, Meghaa (2021), "Censorship, taboos and Indian children's publishing", <https://www.linkedin.com/pulse/censorship-taboos-indian-childrens-publishing-meghaa-gupta> (dostupno 05. 01. 2023)
5. Hadžizukić, Dijana (2020), "Oblikovanje prostora u pripovijetkama Alije Isakovića", *Slovo o Aliji Isakoviću i Mirku Kovaču, Zbornik radova sa 4. međunarodne konferencije posvećene stvaralaštvu hercegovačkih autora*, Univerzitet "Džemal Bijedić", FHN, Mostar, 137-147.
6. Hameršak, Marjana, Dubravka Zima (2015), *Uvod u dječju književnost*, Leykam, Zagreb
7. Haramija, Dragica (2002), "Smrt u prozi za djeci i mladež", u Ranka Javor (prir.), *Tabu teme u književnosti za djecu i mladež*, Knjižnice grada Zagreba, Zagreb, 30-37.
8. Hranjec, Stjepan (2008), "Suvremeni hod dječje hrvatske književnosti", *Kolo*, 3, 280-293.
9. Hranjec Stjepan (2009), *Ogledi o dječjoj književnosti*, Alfa, Zagreb
10. Isaković, Alija (2015), *Lijeve priče*, Bosanska riječ, Tuzla
11. Hunt, Peter (1995), "How Not to Read a Children's Book", *Children's Literature in Education*, 26(4), 231-240.
12. Kazaz, Enver (2002), "Pobuna materije Alije Isakovića", *Divan*, 7-8, 20-32.
13. Keith, Allan, Kate Burridge (2006), *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*, Cambridge University Press, New York
14. Kodrić, Sanjin (2020), "'Ali šta će onda tom narodu tijelo bez duše?': Afirmiranje bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i bosanskog jezika u radu Alije Isakovića", u: *Slovo o Aliji Isakoviću i Mirku Kovaču, Zbornik radova sa 4. međunarodne konferencije posvećene stvaralaštvu hercegovačkih autora*, Univerzitet "Džemal Bijedić", FHN, Mostar, 17-45.
15. Lavrenčić-Vrabec, Darja (2002), "Bol odrastanja: droge, seks i ...", u: Ranka Javor (prir.), *Tabu teme u književnosti za djecu i mladež*, Knjižnice grada Zagreba, 7-23.

16. Ljuštanović, Jovan (2012), *Književnost za decu u ogledalu kulture*, Međunarodni centar književnosti za decu - Zmajeve dečije igre, Novi Sad
17. Magoda, Amina (2021), "Ne sudi knjizi po guzici", *Karika.ba*, <http://karika.ba/guza-sike-i-kita-lektira-u-pelenama/> (pristupljeno 10. 01. 2023)
18. Milinković, Miomir (2012), *Književnost za decu i mlade. Poetika*, Učiteljski fakultet, Užice
19. Murtić, Edina (2017), "Isakovićeve *Lijeve priče*", *Radovi, Knjiga XX*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 256-266.
20. Milinković, Zorana (2021), "Savremeni tokovi u nauci o književnosti za decu i mlade", u: *Moć i uloga književnosti za djecu i mlade u savremenom društvu*, Zbornik radova sa Okruglog stola održanog 28. aprila 2021. godine u okviru manifestacije „Dani Dragana Radulovića“, Sekretarijat za kulturu i sport, Podgorica, 23-35.
21. Pašić Kodrić, Mirzana, Vildana Pečenković (2020), *Etička kritika i književnost za djecu*, Lijepa riječ - Pedagoški fakultet u Sarajevu, Tuzla/Sarajevo
22. Paul, Sally (2019) "Is Death Taboo for Children? Developing Death Ambivalence as a Theoretical Framework to Understand Children's Relationship with Death, Dying and Bereavement", *Children & Society*, 33 (6), 556-571.
23. Pečenković, Vildana (2020), "Ironijski diskurs u novelama Alije Isakovića", u: *Slovo o Aliji Isakoviću i Mirku Kovaču, Zbornik radova sa 4. međunarodne konferencije posvećene stvaralaštvu hercegovačkih autora*, Univerzitet "Džemal Bijedić", FHN, Mostar, 123-136.
24. Pirić, Alija (2020), "Zašto sjećanje na Aliju Isakovića?", *Slovo o Aliji Isakoviću i Mirku Kovaču, Zbornik radova sa 4. međunarodne konferencije posvećene stvaralaštvu hercegovačkih autora*, Univerzitet "Džemal Bijedić", FHN, Mostar, 9-15.
25. Spahić, Vedad (2008), *Prokrustova večernja škola*, BosniaARS, Tuzla
26. Župan, Ivica (1987), "Aleksandar Flaker, Proza u trapericama", *Croatica*, 11-12, 295-297.

TABOO TOPICS IN CHILDREN'S LITERATURE: *LIJEVE PRIČE (LEFT STORIES) BY ALIJA ISAKOVIĆ*

Summary:

The publication of *Lijeve priče (Left Stories)* by Alija Isaković (1990), although nearly unnoticed by contemporary literary critics, marked a turning point in Bosniak and Bosnian-Herzegovinian children's literature at the end of the 20th century. In this only collection intended for the youngest readers, Isaković offered unexpected themes and initiated an unusual dialogue with young readers. Addressing them as equals, the author opens up a whole range of topics that had previously been taboo, such as sexuality, death, violence, and many others, which prior literary practice had avoided, offering an idyllic portrayal of childhood where there was no place for "serious" life situations. In this way, Isaković was among the first to free children's literature from idealization and its utilitarian pedagogical dimension. This paper examines the themes that continue to qualify *Lijeve priče* as "inappropriate" for young readers today, as well as the justification for taboo topics in contemporary children's literature.

Keywords: Lijeve priče; Alija Isaković; taboo topics; children's literature

Adrese autorica Authors' address

Vildana Pečenković
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
vildana.pecenkovic@unbi.ba

Mirzana Pašić Kodrić
Univerzitet u Sarajevu
Pedagoški fakultet
mpkodric@pf.unsa.ba